

ՀԱՆԴԷՍ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻՑ

(Շարունակութիւն • էջ 75 :)

Մարդ .

Մարդս թէպէտեւ եղականապէս ճշտացած ըլլայ բանականութեան պարզեզք, 'ի վերայ այսր ամենայնի իր բնական հանգամանաց շատերուն մէջ անհուն կերպով ստորին է քան զայլ կենդանիներն որ իրմէ քիչ կը տարբերին մեծութեամբ : Ոչ բաւական երազ է ոտքով, որ կարող ըլլայ իր որսոյն ետեւէն հասնիլ, կամ իր թշնամիներէն փախչիլ . չունի և ոչ բնական զէնք մը վնասողական կամ պաշտպանողական, ինչպէս ունին կենդանեաց այնչափ դասերն որ իր չորս կողմը կը շրջապատեն : Ոչ միայն տկար է մարդս և անպատրաստ պար, այլ և բնութիւնն իսկ ժխտեր է հոգալու իրեն այն ամեն միջոցները՝ պաշտպանելու զինքը տարերաց անբարեխառնութեանը դէմ, զորոնք ինքն այնպէս սիրողարար առատաձեռներ է ուրիշ կենդանեաց, որ ստորին կարգ մը կը գրաւեն գործարանաւորեալ արարածոց շարքին մէջ : Մարդս չունի ոչ անասնոց մազը և ոչ թռչնոց փետուրներն որ պաշտպանեն զինքը եղանակաց խստութեանցը դէմ, և իր մարմինը այնպիսի մորթով մը ծածկուած է բազմաճիւղ ջրերով, որ զայն տան, հարիւր, հազար անգամ աւելի զգայուն կ'ընեն քան զմորթ ո՞ր և իցէ մէկու մը այն արարածներէն զորոնք բնութիւնն այնպէս խնամքով և սիրողաբար պաշտպաներ է :

Գալով աշխարհը մարդս քան զայլ ամենայն արարած տկար և փափուկ է, և երկար ժամանակ պէտք սննի ոչ միայն իր բարեկեցութեան համար, այլ նոյն իսկ իր էութեան համար, ծնողացն անդու և անդադար հոգոցն ու խնամոցը :

Եւ սակայն այս մարդս, 'ի բնէ այս-

պէս աղքատ, տկար, անզէն, մերկ, տէր և իշխան է բոլոր նիւթական աշխարհիս : Ինքը չկրնար թռչելով բարձրանալ օդուն մէջ, բայց անոր բնակչաց թռիչք կը բռնէ և իր ոտքը կը խոնարհեցունէ զանոնք : Չկրնար իջնել ջրոց խորերը, բայց գիտէ հանել անկէ անոր բնակիչներն իր պէտքը լեցունելու և իր ախորժակը շատացնելու համար : Իր մարմինը պաշտպանուած չէ ո՞ր և իցէ բնական հագուստով մը, բայց անտառին կենդանիներն ու օդուն թռչունները բռնադատուած են տալու իրեն պիտոյիցն համար իրենց մորթն ու իրենց փետուրն : Անհամար թելաւոր տունկեր, որ իրենց բնական վիճակին մէջ անպէտ պիտի մնային, մարդուս արուեստովն այնպիսի նիւթոց կը փոխուին, որոնցմով կարելի է անհուն կերպով հագուստներ շինել իր մարմինը ծածկելու համար : Անկարող ըլլալով կրելու բարեխառնութեանց և կլիմայից փոփոխութիւնները, կը բռնադատէ զերկիրս ծոցն իրեն բանալու և անբաւառելի քանակութեամբ վառելի նիւթ մատակարարելու, որով արուեստական ջերմութիւն կը գոյացընէ յորտոյն խըստութիւնները չափաւորելու և բարեխառն ջերմութիւն մը ունենալու համար : Չկրնար վազել երազ, բայց գիտէ ընտանեցունել ստորին արարածոց երազոտունքն, որոնք բացարձակ հնազանդութեամբ զինքը կը տանին ուր որ կ'ուզէ : Այսչափովս գոհ չըլլալով, մեքենաներ հնարեր է ջրոյն մակերևութին վրայ ընդդէմ հակառակ հոգմոց և հոսանաց, և երկրիս մակերևութին վրայ այնպիսի երազութեամբ մը վազելու՝ որ զրեթէ կը գերազանցէ քան զերազագոյն թռչնոց թռիչք և կը հաւասարի մրկի երազութեանը :

Ուրեմն ոչ միայն ամենեւին իրաւունք չունի գանդատելու մարդս՝ իր տկար և անզէն գործարանաւորութեանը վրայ, մանաւանդ թէ այս առերևոյթ պակասութեանց պարտական է իր առաւելութեանց մեծագոյնը . վասն զի այս ըստոյգ է որ եթէ մարդս ունեցած ըլլար

գործարաններ պաշտպանութեան, փնա-
սողութեան, տեղաշարժութեան և իր
մարմնոյն պահպանութեանն, ամենեւին
նման անոնց՝ որ տրուած են ընդհանրա-
պէս ստորին դասերուն, ոչ երբեք կ'ու-
նենար այն սաստիկ մղումն որ անընդ-
դիմակ կը մղէ զինքը այնչափ հրաշալի
և գրեթէ անհաւատալի հնարից և գիւ-
տերու: Եւ այս դիտողութիւնս նոր չէ.
չատ դար առաջ արդի յառաջագիմու-
թենէն և շատ ժամանակ առաջ քան
այն մեծամեծ գիւտերն, որոնք յաւի-
տեան պիտի անմահացընեն վերջին հա-
րիւր տարիներս, Գաղենոս կ'ըսէր որ
եթէ մարդս անանոց հագուստն ու
պաշտպանութեան զէնքն ունենար, ոչ
երբեք ճարտարարուեստ կ'ըլլար, զրահ-
ներ չէր հագուեր, կամ սուր ու նիզակ
չէր շիներ, ոչ սանձ կը հնարէր և ոչ ձի
կը հեծներ կամ գազանները կ'որսար.
չէր մշակեր խաղաղութեան արուեստ-
ները, չէր շիներ ոչ սրինգ ու ոչ քնար,
չէր կանգներ ոչ տուն կամ պալատ և
ոչ տաճար Աստուծոյ, ոչ օրէնք կը հաս-
տատէր, ոչ գիր կը հնարէր, որով հա-
ղորդակցէր հին իմաստնոց հետ, խօ-
սակցելով մերթ Պղատոնի հետ, մերթ
Արիստոտելի հետ և մերթ Հիպպոկրա-
տայ հետ:

Բարբառոյ պարգևէն հարկաւորապէս
կը ծագէ ընկերականութեան բնազդու-
մըն և մարդս չկրնար առանձին ապրիլ:
Իր տեսակին ընկերութիւնը կը փնտռէ,
և կենդանեաց այն դասուն կը վերաբերի,
զոր բնապատումը ընկերասէր կը կո-
չեն: Ընկերականութեան այս բնազդու-
մէն առաջ եկած առաւելութիւնքն ան-
բաւ են, վասն զի առանց անոր մարդս
փոխանակ ըլլալու ինչ որ է, միահե-
ծան տէր բնութեան, կ'ըլլար թշուա-
ռազոյն կենդանիներէն մէկը և քիչ ա-
տենէն կ'անհետանար երկրիս երեսէն:
Բայց ընկերականութեամբ իւրաքան-
չիւր անհատ կ'օգնէ ուրիշի և օգնու-
թիւն կը գտնէ ուրիշէ: Իւրաքանչիւր դը
մշակելով մասնաւոր կարողութիւն մը
կամ կրթութիւն մը իր միւս ընկերնե-
րէն աւելի, զայն օգտակար կ'ընծայէ

անոնց և փոխադարձ համապատշաճ ծա-
ռայութիւններ կ'ընդունի անոնցմէ՝ ու-
րոնք մշակեր են ուրիշ մասնաւոր կա-
րողութիւններ, որոնցմէ ինքը զուրկ է,
և այսպէս յերևան կու գայ այն ընդար-
ձակ ու գեղեցիկ սկզբունքն որ կը ճանչ-
ցուի բաժանումն աշխատութեան ա-
նուամբ, որուն արդիւնքն է նիւթական
և ընկերական երջանկութիւնը:

Ինչպէս ուրիշ ընկերասէր կենդանիք,
մարդս ալ 'ի բնէ պտղակեր կամ խո-
տաճարակ է, այսինքն պտղօք ու կա-
նաչեղինօք ապրելու համար ստեղծուած
է: Այս եղրակացութիւնս միայն հիմն
չունի այն համեմատութիւնն որ կը դի-
տուի մարդու և ընկերասէր միւս կեն-
դանեաց վրայ, այլ նաև կը հաստատուի
անոր սննդեան գործարանաց նկարա-
գիրներէն: Մսակեր տեսակաց ակուա-
ները մասնաւորապէս ձևացած են պատ-
ռելու և ծամելու միսը, որ անոնց յա-
տուկ սնունդը կը կազմէ: Շնատամուկն
աճեցուն են սուր և կոր. և հերձատա-
մունքն ալ շնատամանց նկարագիրքն ու-
նին: Այն ատամունքն որ աղօրեաց տե-
ղը կը փոխանակեն, ծայրաւոր և հա-
տու են, և մէկմէկու վրայ այնպէս կ'ազ-
դեն իբր թէ մկրատի մը երկու բերան-
ներն ըլլային: Ուրեմն այս ատամնա-
ւոր կազմարանը շատ լաւ կերպով կը
ծառայէ պատռելու և կտրելու միսը՝
յառաջ քան ստամոքս երթալը: Ընդ-
հակառակն պտղաճարակ կենդանիք
հերձատամունք և աղօրիք ունին. շնա-
տամունք ալ ունին, բայց քիչ աճեցուն
են, որոնք հերձատամանց նման կը գոր-
ծեն: Երկու ծամելեաց աղօրիքը, իրենց
ազատ ծայրը գրեթէ տափարակ՝ ուղ-
ղակի մէկզմէկ կը չօշափեն և վրայէ վը-
րայ կու գան, իբր թէ աղացքի երկու
երկանաբար ըլլային, և ծամելիքը կող-
մնակի պզտի շարժմամբ ոչ միայն կա-
րող են ճզմելու այլ նաև իրենց մէջ առ-
նելու ուտելիքը: Այս գործողութիւն-
ներն այն ամենն են որ պէտք են կա-
նաչեղինաց համար, և անյարմար կ'ըլ-
լան կենդանական ուտելեաց համար:

Ատամնային կազմարանին այս նկա-

րազրութենէն իւրաքանչիւր դը կրնայ ճանչնալ մարդուս ատամանց ձևն ու կազմութիւնը, և թէ ասոնք որչափ որ կրնան նշան մը ըլլալ անոնց պատշաճ ու տեւեացն, յայտնի է թէ մարդս խոտաճարակ է: Բայց առանց ասոր ալ այս եզրակացութիւնս կը հիմնի նաև անոր մարսողական կազմարանին քննութեանը վրայ:

Մասակեր տեսակաց աղիքն, որոնց մէջէն կ'անցնին ուտելիք, ընդհանրապէս կարճ են. երկայնութիւնը անոնց մարմնոյն զրեթէ երեք և չորս անգամն է. իսկ խոտաճարակ տեսակաց աղիքին երկայնութիւնն է սովորաբար տասը կամ տասուերկու և երբեմն (ինչպէս ոչխարին) քսանըութը անգամ մարմնոյն երկայնութիւնը: Այս սկզբանա համեմատ կը գտնենք որ մարդուս աղիքն, ինչպէս ատամուկն, յարմար են բուսական աննդեան, այնպիսի երկայնութիւն ունենալով՝ որ կը համեմատի մարմնոյն երկայնութեանն, ինչպէս կը դիտենք ուրիշ խոտաճարակ տեսակաց վրայ, և համեմատներին կազմութիւն:

Ուրեմն ինչպէս եղեր է որ մարդս փոխանակ բոլորովին խոտաճարակ ըլլալով է ամենաճարակ, անտարբերաբար սնանելով թէ խոտեղինօք և թէ մանդինօք: Պատասխանը դիւրին է. մարդս չկրնար մանդինօք սնանիլ եթէ նախ չպատրաստէ զայն կրակով, կամ որ նոյն է, որպէս զի միսը կարող ըլլայ մարդուս կերակուր ըլլալով՝ պէտք է որ եփուած ըլլայ:

Բնական մասնաւորութիւններէն մէկն որով մարդս կը զանազանուի կենդանական թագաւորութեան ուրիշ անդամներէն՝ այն դիւրութիւնն է, որով իր գործարանաւորութիւնը կը յարմարի կլիմայից տարբերութեանցը, և այս իր նկարագիրներէն մէկն է որ կը թուին հաւաստել իր բարձր կոշումը տիրելու աշխարհիս բովանդակ մակերևութին վրայ: Ի սկզբան Արարչապետն հաստատելով զինքն առանձին գաւառի մը մէջ, իր ցեղը բազմացաւ ու ցրուեցաւ, ցուցնելով յայտնապէս շարունակ բե-

րում մը գաղթականութեան: Չվախնալով ոչ բեռին խստութիւններէն և ոչ արևադարձից հրակէզ արևէն, մարդկային ցեղը սփռուեցաւ երկրագնդի բովանդակ երեսին վրայ: Ըստ վիճակագրական հաշիւներու որ ճիշդ կը սեպուին, որչափ որ կրնան ըլլալ այսպիսի հաշիւք, կը համարուի որ երկրագնդիս բոլոր բնակչաց թիւն ըլլայ 1283000000, հետեւաւ համեմատութեամբ բաշխուած: Երկրորդ սիւնակը կը ցուցնէ իւրաքանչիւր քառակուսի աշխարհագրական միոնին բնակչաց թիւը, համարելով աշխարհագրական միոնը $\frac{1}{15}$ մասն աստիճանի հասարակածին:

ՄԱՍՈՒՆՔ	ՄԱԿԵՐԵՒՈՅԹ	ԲՆԱԿԻՉ	ԱՌ ☐ ՄԱՌՆ
ԱՇԽԱՐՀԻ	☐ միոն		
Ա. Եւրոպա	182571	272000000	1490
Բ. Ասիա	793964	750000000	945
Գ. Աֆրիկէ	543570	200000000	368
Դ. Ամերիկա	750055	590000000	79
Ե. Աւստրալիա	161452	20000000	12
Բևեռային երկրք հարաւոյ	2288	»	»
Բովանդակ	2433900	1283000000	527

Բնակչաց խտութիւնը, որ վերջին սիւնակը կը ցուցնէ, կախումն ունի առաւելապէս քաղաքականութենէ և բարեկեցութենէ քան թէ կլիմայէ: Ըստ այսմ կը տեսնենք որ բնակչաց թիւն, առ իւրաքանչիւր քառակուսի միոն, Եւրոպայի այլ և այլ տէրութեանց մէջ հետեւեալ կերպով է.

Մեզդիա	.	.	.	.	4781
Գաղղիա	.	.	.	.	3746
Բրուսիա	:	.	.	.	3375
Ռուսիա	.	.	.	.	617

Յետ տալու այս հարևանցի տեսութիւնը մարդկային ցեղին բնական գործարանաւորութեանն ու պայմանացը վրայ, անցնինք նշանակելու Մարդ կենդանոյն յառաջատական զարգացումը խանձարուրդէն ինչուան զերեզման:

Ընդհանրապէս մարդիկ մէկ մէկ կը ծնանին, այսինքն է մէկ առ իւրաքանչիւր ծնունդ: Արտաքոյ կարգի դիպաց

մէջ երկուք միանգամայն կը ծնանին, որ երկուորեակք կ'ըսուին: Իսկ ղէպքն յորում երեք կամաւելի ծնանին միանգամայն այնչափ ցանցառ է որ մասնաւոր անուն մը չէ առած ծանօթ լեզուաց մէջ: Վիճակագրական հաշիւները կը ցուցնեն որ 90 ծննդոց մէկն երկուորեակ է և 30000 ծննդոց մէկն եռորեակ է:

Ուրիշ պարագայ մըն ալ որով մարդկային ցեղը կը զանազանուի ստորին կենդանեացմէ, ծննդոց երեւութին անկախութիւնն է տարւոյն եղանակներէն: Ընդհանրապէս կենդանիք այնպիսի եղանակի մէջ կը ծնանին որ շատ ձեռնտու է անոնց զարգացմանը: Ընդհակառակն տղայք ամեն եղանակի մէջ ալ կը ծնանին: Ի վերայ այսր ամենայնի բազդատելով ծննդոց թիւն եղանակաց ընթացիցն հետ, կը գտնուի որ այս թիւը փոփոխական է, և այս զանազանութիւնը որոշ և ամենաճշգրիտ վերաբերութիւն մը ունի եղանակաց ընթացիցն հետ: Հասարակօրէն կը տեսնուի որ բարեխառն կլիմայից տակ ծնունդք աւելի բազմաթիւ են ձմեռան երեք ամսոց մէջ և նուազ ամառան երեք ամսոց մէջ: Յրտադոյն կլիմայից մօտենալով մեծագոյն և նուազագոյն թուոց ժամանակները կ'ուշանան և ջերմագոյն կլիմայից մօտենալով՝ կը կանխեն:

Նորածին տղայոց թիւը հաւասարապէս բաշխուած չէ ըստ երկուց սեռից, առաւելլով միշտ արուներն:

Այն ամեն երկիրներն ուր վիճակագրական ճիշդ հաշիւ կը բռնուի՝ այս բանս հաստատութեամբ դիտուած է, և արժանի է մտադրութեան որ թէպէտ երկուց սեռից թուական համեմատութիւնն ենթակայ ըլլայ փոփոխութեան տարիէ մը ուրիշ տարի, բոլորական գումարն ըստ միջին հաշուի, ամեն տեղ գրեթէ անփոփոխելի է, թէպէտ և տարբեր ըլլայ տեղ մը բազդատելով ուրիշ տեղոց հետ: Ուստի բազդատելով արու և էգ տղայոց թիւերն որ այս դարու առաջին կիսուն մէջ ծնան ի Մեծն Բրիտանիա, գտեր են որ արուներուն

թիւը կ'առաւելուր անփոփոխելի կերպով էգերուն թուէն տարուէ տարի փոփոխական համեմատութեամբ 25 էն 50 առ 100. այս ամբողջ շրջանին մէջ առնուած միջինը կը ցուցնէ թէ առիւրաքանչիւր հազար էգ ծննդոց կը համապատասխանեն հազար քառասուն արուք:

Գաղղիա, ըստ ճիշդ հաշուի, 44 տարիներուն մէջ որ կը վերջանան 1860 թուականով, կը տեսնուի որ առիւրաքանչիւր հազար էգ ծննդոց կը համապատասխանեն իբր հազար վաթսուն արու ծնունդք: Ուստի արու ծնունդք Գաղղիա կ'առաւելուն քան զԱնգղիա համեմատութեամբ իբր 6 առ 4:

Ուրիշ երկիրներ ալ եղած վիճակագրական ճիշդ հաշիւները կը ցուցնեն որ արու ծննդոց առաւելութեան համեմատութիւնը միջին տեղին կը բռնէ Անգղիոյ և Գաղղիոյ, ըլլալով արուներուն թիւը 1050 առ իւրաքանչիւր հազար էգ:

Գաղղիա, Անգղիա և ուրիշ ամեն տեղ ուր ծննդոց ճիշդ վիճակագրական ցուցակներ կը բռնուին, ամենանշանաւոր պարագայ մըն ալ դիտուեր է, բնախօսական անծանօթ օրէնքէ մը առաջ եկած, և ընդհանրապէս գտնուեր է որ տղայոց այն մասնաւոր դասին՝ որուն կը վերաբերին ըստ մեծի մասին անհարազատք, նորածին արու զաւակաց թիւը շատ աւելի նուազ է քան օրինաւոր ամուսնութենէ ծնածներուն: Այսպիսի պարագայ մը կարելի էր պարզապէս պատահական համարել, թէ որ չդիտուէր անփոփոխելի կերպով ամեն ժամանակ, ամեն երկիր՝ ուր ծննդոց ցուցակները բաւական ճշգրտութեամբ կը բռնուին, և մի և նոյն երկրի մը ամեն զաւառներուն մէջ: Ուստի, օրինակի համար, մինչ Գաղղիա 1060 արու հարազատ ծննդոց կը համապատասխանեն 1000 էգ ծնունդք, հաշիւ կ'ըլլուի որ միայն 1040 արու անհարազատ ծննդոց համապատասխանեն 1000 էգ ծնունդք. և գտնուեր է որ այս համեմատութիւնը անփոփոխ կը պահուի և

հաւասարապէս ամեն գաւառներուն մէջ :

Գաղղիոյ հիւսիսային և հարաւային այլ և այլ գաւառաց մէջ եղած ծննդոց բաղդատութենէն տեսնուեր է որ նորա ծին տղայոց սեռից այս համեմատութիւնը կլիմայէն չէ այլայլած :

Բայց պէտք չէ կարծել որ սեռից այս համեմատութիւնը շարունակ է բոլոր կենաց ընթացիցը մէջ : Կենաց հաւանականութիւնն աւելի նպաստաւոր ըլլալով կանանց քան թէ էրիկ մարդկանց, ասոնց թիւը կը հաւասարի անոնց յառաջ քան հասնելու կենաց կէսը, և քիչ մըն ալ առաջ երթալով կը շիւր գէպ 'ի միւս կողմը կը հակի ու կանանց թիւը կ'առաւելու :

Կը շարունակուի :

Սեպտեմբեր .

Ի սեպտեմբեր ամսոյ արժան է զերկրորդ այգեկիթքն 'ի յայս առնել . և ըզտունկ առնելոյ սերման համար տունկն 'ի յայգիթքն պարտ է նշանել որ 'ի յօտելոյն ժամն ճանաչես . և զոր նշանել կամենաս՝ այսպէս նշանէ, զի լաւն քան զթթեթն կամ զչուան որ կապէ մարդ նշան՝ այս է, որ չհանէ զինքն ոչ հողմն և ոչ անձրև¹ . առ սուր և սև ձիւթ, և ձիթ, և եփէ 'ի մէկտեղ 'ի խեցատ² . և զտունկն որ նշանել կամենաս այնով խաչ հան . կամ զինչ կամիս նշան

¹ Աստիքն՝ հունտ ժողուելու տունկերը մէկալներէն զատելու համար, զանոնք չուանով կամ քթանով կապելէն աղէկ է՝ վարը ըսելու ներկի խառնուրդով նշան դնելն վրան խաչ մը կամ ուրիշ ձև մը, որ ոչ հովէ ոչ անձրևէ կ'աւրուի :

² Հողէ աման :

'ի տունկն, մինչև յիւր ժամն զնշանն անշարժ գտանես : Եւ զձմեռան պահելոյ միգերուն ամսին¹ յայս ամիսս է պարտ արևել և ցամաքացնել, որ դիմացընէ, և պահէ զմիգունքն : Եւ յայս ամիսս առ մեծ տախտակ և տուր շինել մեծ սընտուկ . և ապա զտախտակացն միջոցնին աղէկ կալ պատէ բրդով, և ապա առ սև ձութ և կուենոյ² փայտի, կամ մարխի³ սղոցուք, և եռցո զձութն և զայն յղով 'ի ներքս արկ և խառնէ, և զսընտուկն աղէկ ծեփէ ընդ ներքսէ, և ընդ դուցէ այլ օճնես՝ աղէկ է . և ապա ըզմիգերն, ևս առաւել զխաղողն՝ 'ի ներքս կապէ . և թէ խնձոր լինի կամ սերկեիլ՝ այլ սղոցիւք 'ի նոյն անուշահոտ փայտից 'ի սնտկի յատակն լից և 'ի ներքս թաղէ . նա երբ ուզես հան, իբր թէ նոր 'ի ծառէն կու քաղես . բայց երբ փակես զսնտուկն, զփակքն աղէկ ծեփէ որ օդն 'ի ներքս չմտանէ, թէ ոչ զամենն աւերէ : Նոյնպէս և զընկոյզն 'ի յայս ամիսս թափէ :

Ի ՎԱՍՏԱԿՈՑ ԴՐՈՑ

¹ Ամաններ :

² Չա՛հ սափել :

³ Չլրա :